

Co zůstane: krajina, jazyk a bramborák

VÁCLAV CÍLEK

Krajina a paměť

Simon Schama

V překladu Petra Pálenského vydala nakladatelství Argo a Dokořán, Praha 2007. 702 strany.

Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru

Vojen Ložek

Vydalo nakladatelství Dokořán, Praha 2007. 198 stran.

Prázdná země. Listopadová část roku

Jiří Sádlo

Vydalo nakladatelství Dauphin, Praha 2007. 87 stran.

Archeologie a krajinná ekologie

Jaromír Beneš, Vladimír Bruna

Vydalo nakladatelství Most: Nadace Projekt Sever, Most 1994. 159 stran.

Přírodovědci a archeologové, kteří se na počátku devadesátých let minulého století zabývali pojmem krajina, naráželi na nepochopení. Slovo totiž znělo nevědecky a působilo jako z devatenáctého století. Botanik Jiří Sádlo sklídl zcela neúměrnou kritiku za koncept „čtení krajiny“: obrací se k ní jako k určitému druhu textu, který je možné různými způsoby interpretovat – jinak čte krajinu vachta trojlístá a jinak netopýr.

Krátce po roce 2005 použil výraz „čtení krajiny“ v jednom svém projevu Václav Havel a tehdy si skupina původních „krajinařů“ řekla, že na vlně této slovní konjunktury se již vést nemusí a začala se stahovat. Slovo krajina se v té době už nejenom dostalo do skript, učebnic a zákonných vyhlášek, ale stalo se rovněž slovem politickým.

Když jsme se zamýšleli, co nám (a ostatním menším národům) zbude z naší země v kotli Evropské unie, dospěli jsme k názoru, že jazyk, krajina a možná bramborák. Krajina jako výraz regionalismu byla ve skrytu postavena proti globalizaci a hrstka zasvěcenců začala vnímat jako největšího regionalistického politického aktivistu a radikála Přemka Podlahu s jeho důrazem na to, že co si člověk udělá a vypěstuje doma sám, nemusí nakupovat v hypermarketu.

Podobný posun potkal slovo „paměť“, které bylo radikálně zúženo na vládu T. G. Masaryka, odsun Němců a socialismus. Obě slova – jak paměť, tak krajina – začala nést emoční i politický náboj, který je protikladný prožitku krajiny a jejího času. Okouzlení poutníci se v obavách, aby se skutečné krajinné pouto nejistého posvátna a velkých přírodních hodnot nerozplynulo v proklamacích hejtmanů, matoucích developerů a povrchních žurnalistů, stáhli do lesů, starých lomů a opuštěných vojenských prostorů, kde se věnují tomu, čemu rozumí a co mají rádi – krajině.

Dva nesouměřitelní klasici

„Člověk i hora povstali ze stejné původní země, a tudíž mají něco společného,“ píše historik. Simon Schama ve své rozsáhlé knize *Krajina a paměť*, která po téměř desetiletém úsilí konečně vyšla v českém překladu (anglické vydání 1995). Toto dílo mezitím mezinárodně získalo status „klasického titulu“, který člověk musí znát. V „malém“ českém prostředí, kde slovo krajina většinou znamená nějakou konkrétní krajinu, třeba Blanský les, má Schamova kniha význam rozšiřující a srovnávací – je podnětné přemýšlet o rozdílu mezi Sázavou a Beroučkou a mít přitom na mysli středověkou dichotomii mírného Jordánu a náladového Nilu. Jiná věc je ta, že pokud by se kniha jmenovala jinak – například „Živly a lidé“, tak bychom si vůbec nemuseli všimnout, že autor píše o krajině.

Pokud se Schamově knize v našem prostředí něco podobá, tak to je vynikající a rovněž již klasická jihočeská trilogie průměrného konformního, básníka a grafika Ladislava Stehlíka *Země zamyšlená*. Na rozdíl od globálního Schamy se Stehlík drží doma v kraji, který zná a miluje. Přes veškerou regionalitu je hlubší a opravdovější.

Krajina je však příliš široký termín a vejde se pod něj skoro vše. Jak vtipně poznamenává Jiří Sádlo: „Krajina je to, proč lidé lezou na rozhlednu.“ V zásadě však můžeme říct, že krajina jako hybrid mezi člověkem a přírodou má svoji přírodní i kulturní paměť, takže k ní přistupujeme buď z pohledu divočiny, nebo kolonizátora. Schamův pohled je pohled židovského učenice, pro kterého krajina představuje způsob, jakým uvažovat o kultuře a historii. Jak si přitom nevzpomenout na Karla Poláčka, kterého vytáhli ze zakouřené kavárny na výlet do Posázaví: „Seznamte se prosím – tohle je Příroda a tohle je pan Poláček!“

Po roce 1945 u nás vyšlo několik desítek knih, jež v nadpisu nesly slovo „krajina“, které bylo využito buď jako metafora (krajina hudby, krajina domova), nebo jako rámeček nějakých, obvykle regionálních, úvah. Vědou o krajině se nejvíc zabývali specialisté na holocén, tedy na posledních dvanáct tisíc let, která nastala po konci poslední ledové doby. Jednalo se o pár lidí – geobotaniků, archeologů a geologů, kteří si byli dobře vědomi toho, že v tomto nejmladším geologickém období se společně vyvíjí přírodní i lidské prostředí.

Jednotící postavou, která o celé desítky let předběhla dobu, je Vojen Ložek, autor asi tisíce vědeckých prací. Jeho důkladný a dobře podložený pohled na vývoj klimatu a prostředí podává napůl kniha, napůl učebnice *Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru*, chceme-li se ke krajině přiblížit směrem od kultury, čtème Schamovu knihu, chceme-li totéž udělat směrem od přírody, studujeme Ložkovo dílo.

Další významný impulz přišel koncem osmdesátých let z Anglie, kde se rozvíjela škola krajinné archeologie, tedy toho typu studia minulosti, které zajímá vazba určité civilizace na přírodní prostředí a způsoby obhospodařování krajiny. Jedná se o aktuální téma, protože nejméně polovina civilizací zanikla nikoliv nájezdy zbojníků, ale protože nedokázaly správně hospodařit s vodou a půdou. Sborník uvádějící nové uvažování o krajině s titulem *Archeologie a krajinná ekologie* vyšel v roce 1994. Jaromír Beneš a Vladimír Bruna v něm uveřejnili článek „Má krajina paměť?“, v němž rozebírají roviny krajinné paměti, hovoří o výrazné vazbě fenoménu smrti na krajinu, zákonu sebedestrukce, či dokonce o kybernetice krajinného génia loci.

Z dnešního pohledu se mostecké sympozium, z něhož sborník vyšel a které proběhlo v ještě revolučně kreativním roce 1991, jeví jako základní milník, který několik let před Schamou, na hlubší úrovni, byť fragmentárně, velice skromně a přehlédnutelně, popisuje vztah krajiny a paměti.

Mostecko bylo dobrým krystalizačním centrem úvah o paměti krajiny. Skrývky uhelných velkolomů odkrývaly na ploše mnoha čtverečních kilometrů jednu stránku paměti za druhou. Na velkých plochách tak bylo možné dokumentovat prakticky všechny pravěké nálezy všech dob. Pak přijelo velkorypadlo a anulovalo celou geologickou, přírodní i lidskou historii do bodu nula, kdy příroda a rekultivační firmy nastavily další základní stránku. Člověk se zde ani nemusel příliš namáhat nějakými abstraktními koncepcemi, protože problémem krajinné paměti a její ztráty byl zahlcen na každém kroku. Jak akademicky odtažitý a spekulativní najednou Schama vypadá, pohlížíme-li na něj ze syrové jámy velkolomů!

Mapy jako základ paměti

Vladimír Bruna, který společně s Jaromírem Benešem u nás jako první psal o paměti krajiny, se stal členem týmu, který zpřístupnil historickou tvář krajiny, tak jak ji zaznamenávají soubory historických map (<http://oldmaps.geolab.cz>). Od dob Marie Terezie docházelo nejprve z důvodů vojenských, později kvůli stanovení bonity půd jako základu výpočtu zemědělské daně k systematickému mapování celé monarchie, a to zejména ve třech vlnách tzv. vojenského mapování. Jeho nejstarší vrstva ještě zachycuje české země v pozdně barokní době se všemi významnými cestami, osadami, potoky a rybníky. Mapy jsou digitalizovány v rozlišení originálu, takže s internetovým zdrojem se dá pracovat jako se souborem skutečných papírových map, pro které by si jinak badatel musel zajet do Vídně. Nejenom z hlediska krajinné paměti, ale také pro inspiraci, jak

dál rozvíjet osídlení naší země nebo obnovovat staré cesty, představuje bezplatné zpřístupnění historických map pravděpodobně ten vůbec nejdůležitější vklad.

Další z jmenovaných autorů Jiří Sádlo nedávno vydal tenkou knížku deníkových záznamů *Prázdná země. Listopadová část roku*, která se nejvíc ze všeho podobá krátkým prózám Jakuba Demla psaným ve chvílích, kdy zrovna neměl vztek na své bližní. Umím si představit, že svazek může aspirovat na nějakou poetickou cenu nebo knihu roku, i to, že se stane majetkem malé skupiny přírodních poutníků a jinak zůstane zcela neznámý. Po pravdě řečeno, záleží na tom méně než třeba na dřípátce nebo okrotici.

Archeologie životního prostředí se stala jednak nástrojem porozumění našim předkům a stopě, jakou v krajině zanechali, ale také východiskem pro úvahy o globálních klimatických a environmentálních změnách. Veškeré úvahy o krajině a paměti nás nakonec vracejí k naší době a k naší civilizaci. Jak by to dopadlo, kdy nebyla objevena ropa a otevřena uhelná ložiska? Chodili bychom jako třeba obyvatelé Třebíče v roce 1890 až pět kilometrů daleko do lesa vyhrabávat lesní jehličí, abychom se večer alespoň trochu ohřáli? Unesou větší sídla, která již dnes občas trápí nedostatek vody, dvě tři suchá léta, jaká vždy v minulosti přicházela?

Jedná se víc o literaturu nebo vědu. Jedná se o schopnost žít v nějakém relativním klidu, i pokud se přírodní podmínky začnou měnit. V tomto ohledu jsou historie a archeologie i celý koncept krajinné paměti rovněž vědami o budoucnosti.

Slova „krajina a paměť“ jsou svým způsobem magická, protože otevírají celou řadu úvah: o tom, kdo jsme, kde je náš domov a jak by tento domov mohl vypadat. Úzce souvisí s naším životem a prožíváním místa. Staví obrannou hradbu nejistému světu široké globalizace a upevňují nás nejenom ve zdánlivém bezpečí tradice, ale také v malém českém či moravském světě (Bože, ochraňuj malé světy!). Pro jejich obecnou přitažlivost se jich zmocňují politici a média a násobí je a rozměňují.

Schamova kniha patří mezi ta díla, která je zapotřebí vlastnit a vracet se k nim. Nemá cenu ji však nějak nadbytečně adorovat jako světlo západní vzdělanosti, protože ve světové i naší knižní produkci existuje několik menších a chudších, ale nejspíš hlubších titulů. Některé z nich jsem již v této stati uvedl a řadu dalších zamlčel. Za jeden z nejlepších klíčů k porozumění krajiny považuji v našem prostředí téměř nečtené a neznámé závěrečné kapitoly z *Moderních malířů* Johna Ruskina (1873), zabývající se pravdou oblaků, pravdou země, vody a vegetace. „Ruskin občas vnímal hory jako smích Všemohoucího nad komickým přesvědčením mužů o vlastní síle,“ píše Schama.

Jiná věc, která nejenom mne už roky trápí, je nedostupnost některých základních knih o české a moravské krajině. První a základní postavou všech úvah o krajině, lidech, pověstech, vegetaci, světcích a minerálech je nikdy jako celek nepřeložené či nově nevydané barokní dílo Bohuslava Balbína, a to zejména jeho mnohadílné *Rozmanitosti*. Roky se setkávám s poutníky krajinou a vím, k čemu se vracují. Ze zahraničních titulů to jsou němečtí romantici jako Novalis, Joseph von Eichendorff či Thoreauův Walden. Z českých knih se jedná o K. H. Máchu a neúplný výběr z Balbínova díla. Balbín je určující postavou, protože v sobě shrnuje lidský i přírodní rozměr krajiny, kterou navíc prosvětluje působením významných umělců a světců.

Ano, vydat Schamu je nutný a skvělý počin, abychom věděli, co se ve světě v tomto oboru děje, ale přeložit a vydat Balbína je ještě důležitější proto, abychom věděli, co se už celá staletí děje v nás.

Autor (1955) je geolog a spisovatel, letos mu například vyšla kniha Nejistý plamen. Průvodce ropným světem, kterou napsal s Martinem Kašíkem*

Lidové noviny 1. 12. 2007